

ABDULLAH ZÜHDİ EFENDİ İMZALI BİR BAŞESER: DELÂ'İLÜ'L-HAYRÂT

Arş. Gör. Betül DEMİR¹

Orcid ID: 0000-0003-3443-7393 Makale Geliş Tarihi: 28/10/2020 Makale Kabul Tarihi: 12/11/2020

ÖZ

Delâ'ilü'l-Hayrât, Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok yazılan ve okunan kitapların başında gelmektedir. Hz. Muhammed için okunan ve salavât denilen duaları içeren kitap, Türkler arasında daha çok *Delâ'il-i Şerif*, *Delâ'il-i Hayrât* ve *Delâ'il* olarak bilinir. Risâlenin tam adı *Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-envâr fi zikriş-salât'ale'nnebiyyi'l-muhtâr*'dir. *Delâ'il*, fıkıh ve tasavvuf âlimi Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından derlenmiştir. Bu eserlerden biri de Hattat Abdullah Zühdi Efendi'nin (ö. 1878) 1857 tarihinde nesih hattıyla yazdığı *Delâ'ilü'l-Hayrât*'tur. Bir hat ve tezhip şaheseri olan bu eser 2721 envanter numarası ile DEMSA Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Delâ'ilü'l-Hayrât*, Süleyman el-Cezûlî, Abdullah Zühdi, hat, tezhip.

ABSTRACT

A MASTERPIECE SCRIBED BY ABDULLAH ZÜHDİ EFENDİ: DELA'ILÜ'L-HAYRAT

Delâ'ilü'l-Hayrât is the most widely copied and read book after the Qur'an. The book includes prayers called *salawat* said for Prophet Muhammad. It is known by Turkish people mainly as *Delâ'il-i Şerif*, *Delâ'il-i Hayrât* and *Delâ'il*. The full name of the epistle is *Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-envâr fi zikriş-salât'ale'n nebiyyi'l-muhtâr*'. *Delail* was copied by a wise sufi expert on Islamic law, Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî. One of these works is a *delâ'il* scribed by the calligrapher Abdullah Zühdi Efendi (d.1878) with *naskhi* script in 1857. The book, which is a masterpiece with its script and illumination, belongs to DEMSA Collection with the number of 2721.

Keywords: *Delâ'ilü'l-Hayrât*, Süleyman el-Cezûlî, Abdullah Zühdi, calligraphy, illumination.

¹ Arş. Gör. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Tezhip Anasanat Dalı.

Görsel 1
Delâ'ilü'l-Hayrât. 43a-
b, DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

Delâ'ilü'l Hayrât ve En'âm-ı Şerîf'ler, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en çok yazılan ve okunan kitaplardır. Hz. Muhammed için okunan ve savlât denilen duaları içeren *Delâ'il*, Türkler arasında daha çok *Delâ'il-i Şerîf*, *Delâ'il-i Hayrât* ve *Delâ'il* olarak bilinir. Risâlenin tam adı *Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-envâr fi zikriş-salât ale'n-nebiyyi'l-muhtâr*'dır. *Delâ'il*, fıkıh ve tasavvuf âlimi Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından derlenmiştir (Demir, 2020: 111).

El- Cezûlî, Fas'ın güneyinde bulunan Sûs vadisinin Cezûle bölgesinin Simlâl köyünde doğmuş Berberî asıllı bir sûfi ve âlimdir (Uludağ, 1994: 113-114). Medrese eğitiminden sonra Mekke, Medîne ve Kudûşe giderek ilmini geliştirmiştir. Fas'a tekrar döndüğünde *Delâ'ilü'l-Hayrât* adlı eserini Arapça olarak yazmıştır (Acar, 1999: 116). *Delâ'il*, faziletine

inanarak Müslümanlar tarafından düzenli ve çokça okunan eserler arasında gelir.

Ön sözünde, onu düzenli bir şekilde okuyanların çok sevap kazanacağı, işlerinin iyi gideceği, günahlarının affedileceği, kötü huyları terk edip iyi huylar kazanacakları, maddi ihtiyaçlarının karşılanacağı ve ahirette Hz. Peygamber'in şefaatine nail olacakları inancı vardır. *Delâ'il*, bir düzen içerisinde bölüm bölüm okunur. Haftanın hangi gününde hangi bölümün okunacağı metin başlıklarında yazılıdır. Her gün, gün aşırı, dört günde veya haftada bir defa okunur. *Delâ'il*'in Türkçe şerhleri içerisinde en çok bilinen ve geniş kapsamlı olanı Kara Dâvutzâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1756) yazdığı nüshadır ve çokça bastırılmıştır (bkz. Görsel 1) (Uludağ, 1994: 114).

72

Görsel 2
Delâ'ilü'l-Hayrât,
Mekke ve Medine
minyatürleri. 72 a-b,
DEMSA, 272.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

Delâ'ilü'l-Hayrât'ların büyük bir kısmında Esmâü'l hüsnâ ve Esmâü'n-nebî, Mekke ve Medine minyatürleri yer alır (bkz. Görsel 2). Bir kısmında ise Mescid-ül Aksa, Hz. Muhammed'in kabrinin, leğen, ibrik, nalın, tarak, tesbih, misvak, giysi gibi özel eşyaları, el ve ayak minyatürleri, nübüvvet mührü, mühr-ü Süleyman, tûbâ ağacı, zülfikâr resimleri, dört halifenin, Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'in hil-yeleri görülür. Türk kültür, sanat ve edebiyatında Hz. Muhammed'in sembolü olarak kabul edilen gül, çoğu *Delâ'ilü'l-Hayrât'*ta bezeme ögesi olarak sıkça kullanılmıştır.

Hz. Muhammed'in sembolü, sevgilinin yüzü ve endamı olan gül, Türk tezyini sanatlarında laleden sonra en fazla kullanılan çiçek olmuştur (bkz. Görsel 3, Görsel 4). Sümbül, lâle gibi çiçeklere halk arasında gül ismi verilir. Mushafların sayfa kenarlarındaki aşer, hizip ve secde gibi tezyini işaretler de gül adı ile ifade edilir. Tezhip sanatında, özellikle Hz. Peygamber'in kutsal özelliklerini anlatan hilye-i *şerîfelerin* tezyinatında, gül çeşitli şekillerde bolca kullanılmıştır (Taşkale, 2010:227). Divan edebiyatında ve Lâle Devri'nde adına en çok rastlanan çiçek güldür.

Bahtî mahlasını kullanan Osmanlı Sultanı I. Ahmed (1590-1617) tarafından yazılan kıt'ada gülün önemi şu şekilde vurgulanmaktadır:

“Nolatâcım gibi başımda götürsem dâim

Kademi nakşını ol hazret-i şâh-ı rusülün

Gül-i gülzâr-ı nübüvvet o kadem sahibidir

Ahmedâ turma yüzün sür kademine o gülün” (Bilkan, Durmuş, İsen, 2012: 162).

En'âm-ı Şerîf'ler, 165 ayetten oluşan En'âm suresi ve sık sık okunan Kur'an-ı Kerîm'den sureleri içeren küçük kitaplardır. En'âm suresinin fazileti hakkındaki rivayetlere göre Hz. Muhammed En'âm suresinin kendisine bir defada nazil olduğunu belirtmiştir. Sure, Müslümanlar tarafından özenle yazılıp sıkça okunmuştur.

En'âm suresinin, Yâsîn ve Mülk sureleriyle beraber yazıldığı mecmuaya *En'âm-ı Şerîf* veya *En'âm* adı verilir (Işık, 1995:17). Çoğu En'âm-ı Şerîf'lerde de Esmâü'l- hüsnâ ve Esmâü'n nebî yazılmıştır. Osmanlı sanatkârları En'âm'ları da en güzel şekilde yazıp tezhipler ve müzehhep kitap kapakları ile koruma altına almışlardır.

Delâ'il'i yazan hattat ve müzehhipler tevazudan olsa gerek çoğu zaman imzalarını eserlerine koymamışlardır. Buna rağmen en önemli hattat ve müzehhiplerin yazıp tezhiplendiği ve en güzel cilt kapaklarıyla koruma altına alınan *Delâ'il'ler* de Kur'an-ı Kerîmler gibi müze, kütüphane ve özel koleksiyonların en önemli eserleri arasında bulunmaktadır.

Bu eserlerden biri de Hattat Abdullah Zühdi Efendi'nin (ö. 1878) 1274 H. /1857 M. tarihinde nesih hattıyla yazdığı *Delâ'ilü'l-Hayrât'*tır (bkz. Görsel 5). Bir hat ve tezhip şaheseri olan bu eser 2721 envanter numarası ile DEMSA Koleksiyonu'nda bulunmaktadır.

Eser, nesih hattı ile siyah mürekkep kullanılarak itina ile yazılmıştır. Müzehhibinin imzası bulunmayan eserin tezyinatı Türk rokokosu ve klasik üsluplarda itina ile yapılmıştır. Türk rokokosunun vazgeçilmez çiçeği olan gül bu eserde de vazoda tasarlanmış ve natüralist tarzda uygulanmış olarak karşılıklı sayfalarda görülür.

Eserin geneline Türk rokokosu ve geçme motifli desenler hâkimdir. Eserin 2. ve 43. sayfalarının sağındaki başlık tezhiplerinin üzerinde bulunan Mevlevî sikkisi minyatürleri, tezhibi yapan müzehhibin Mevlevî olduğuna dair bir işaret olabilir (bkz. Görsel 1).

Eserde tüm tezhipli alanlar, cümle bitimlerindeki noktalar, cetveller, iğne perdeli beyne's-ütür tezhipleri büyük bir emek ürünüdür. Eserin kahverengi deri kitap kapağı ve tutusu, yeşil ve kırmızı altın kullanılarak, eserin sayfa tezhiplerine yakışır biçimde ve tarzda yaprak - çiçek motifleri ile tezhiplenmiştir. (bkz. Görsel 6).

Görsel 3
Delâ'ilü'l-Hayrât,
vazoda güller. 36
a-b, DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

Görsel 4
Delâ'ilü'l-Hayrât,
vazoda güller.73a-b,
DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

بِحُرِّ هَذِهِ الْأَوْرَادِ
الشَّرِيفَةِ وَالذَّلَائِلِ الشَّرِيفِ بِعَتِكُمْ
قُطِعَ مَرَّةً وَاحِدَةً * ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ
يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ
فَرَحِمَ اللَّهُ مَنْ نَظَرَ خَطَّهُ وَعَفَى قُصُورَهُ
أَوْ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا وَمَوْلَانَا
مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ الطَّاهِرِينَ
سَنَةِ أَرْبَعٍ وَسَبْعِينَ وَمِائَتَيْنِ وَالْفِيدِ مِنْ
هَجْرَةٍ مِنْ لَهْ الْعُرْوَةِ الشَّرِيفِ

تَشْوِيقِ

Görsel 5
Del'ailü'l-Hayrât, imza
sayfası. 178 a-b, DEM-
SA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

Görsel 6
Del'ailü'l-Hayrât, kitap
kapağı ve muhafazası.
DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur
TÖLEĞEN, 2020)

Görsel 7
Del'ailü'l-Hayrât. 51 a-b,
DEMSA, 2721.

(Fotoğraf: Akadur TÖLE-
ĞEN, 2020)

Abdullah Zühdi Efendi, muhtemelen Şam'da doğmuştur. Bazen imzalarında da belirttiği gibi Sahabeden Temîmed-Dâri'nin soyundan geldiği kabul edilmektedir. Bir müddet Kütahya'da yaşadıkdan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etmiştir.

Abdullah Zühdi Efendi, Eyyübî Râşid Efendi'den hat meşk etmiştir. Fakat asıl hocası Kazasker Mustafa İzzet Efendi'dir. Yazdığı celî hat örneklerini diğer hattatların yazıları arasından beğenen ve kendisi de hattat olan Sultan Abdülmecid, Abdullah Zühdi'yi Medine' de Mescid-i Nebevî'nin yazılarını yazmakla görevlendirmiştir. Zühdi Efendi uzun yıllar Medine' de kalarak Mescid-i Nebevî'nin gerek kubbe kasnaklarına gerekse duvarlarına kuşak halinde celî sülüsle ayetler yazmıştır.

Hâlâ yerinde duran bu yazılar uzunluk ölçüsüne vurulursa, Zühdi Efendi kadar fazla celî sülüs yazmış olan bir başka hattatın bulunmadığı görülür. Zühdi Efendi aynı zamanda ressam olduğundan celî sülüsün girift istiflerine çok önem vermiş, böylece önemli kompozisyonlar meydana getirmiştir. Fakat istif endişesiyle harflerin üst üste bindirilmesindeki sıraya rivayet etmediği için, yazdığı ayetler güçlükle okunabilmektedir.

Abdullah Zühdi Efendi daha sonra Mısır'a yerleşmiş ve "Mısır hattatı" unvanını almıştır. Orada banknot klişelerinin hatlarını, resmî daireler için değişik yazılar ve cami levhaları yazmıştır. Son günlerini okullarda yazı derslerine nezaret etmekle geçirmiştir. 1879 yılında Kahire' de vefat eden Zühdi Efendi'nin XIX. yüzyılda hat sanatının Mısır'da yayılıp sevilmesi konusunda büyük gayretleri olmuştur (Derman,1988: 147).

Sonuç

Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok yazılan ve okunan kitapların başında *Delâ'ilü'l-Hayrât* gelmektedir. Hz. Muhammed için okunan ve salavat denilen duaları içeren kitap, Türkler arasında daha çok *Delâ'il-i Şerîf*, *Delâ'il-i Hayrât* ve *Delâ'il* olarak bilinir. Risâlenin tam adı *Delâ'ilü'l-Hayrât ve Şevâriku'l-envâr fi zikriş-salât'ale'nnebiyyi'l-muhtâr*'dır. *Delâ'il*, fıkıh ve tasavvuf âlimi Şeyh Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî tarafından derlenmiştir.

Bu eserlerden biri de Hattat Abdullah Zühdi Efendi'nin (ö. 1878) 1857 tarihinde nesih hattıyla yazdığı *Delâ'ilü'l-Hayrât*'tır. Bir hat ve tezhip şaheseri olan bu eser 2721 envanter numarası ile DEMSA koleksiyonunda bulunmaktadır. Nesih hattı ile yazılmış olan eser, tezhip sanatı açısından önemli bir dönemi yansıtmakta olup adeta Türk rokoko üslubunun tüm özelliklerini yansıtan bir ders kitabı niteliği taşımaktadır (bkz. Görsel 7).

Müzelerin yanı sıra Türkiye'deki el yazma koleksiyonları hat ve tezhip sanatları açısından önemli eserleri ihtiva etmektedir. Bu eserleri anlatan makaleler tezhip ve hat sanatının gelişimini yansıtmaları açısından önem taşımaktadırlar.

Kaynakça

- Acar, M. Ş. (1999). *Türk Hat Sanatı*. İstanbul: Antik A. Ş.
- Bilkan, A. F., Durmuş, T. I., İsen, M. (2012). *Sultanların Şiirleri Şiirlerin Sultanları*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Demir, B. (2020). Bir Kazasker Mustafa İzzet Efendi Şaheseri Delâ'ilü'l-Hayrât. *Lale Dergisi* (1), 111.
- Derman, M. U. (1988). Abdullah Zühdi Efendi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C: 1, 147.
- Işık, E. (1995). En'âm Suresi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C: 11,169-170.
- Taşkale, F. (2010). Tezhip Sanatında Güller. *Tezhip Buluşması*, Yay. Haz. Ahmet Akcan, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 226-233.
- Uludağ, S. (1994). Delâ'ilü'l Hayrât, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, C:9,113-114.